

Bernard Wiśniewski
Jerzy Koziół
Janusz Falecki

Podjęmowanie decyzji w sytuacjach kryzysowych

Szczytno 2017

Recenzenci

prof. dr hab. Hubert Królikowski

dr hab. Andrzej Czupryński

Redakcja Wydawcy

Małgorzata Popiało

Robert Ocipiński

Anna Stankiewicz

Projekt okładki

Agnieszka Kamińska

© Wszelkie prawa zastrzeżone — WSPol Szczytno

ISBN 978-83-7462-552-4

e-ISBN 978-83-7462-553-1

Druk i oprawa:

Dział Wydawnictw i Poligrafii Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie

12-100 Szczytno, ul. Marszałka Józefa Piłsudskiego 111

tel. 089 621 51 02, fax 089 621 54 48, e-mail: wwip@wspol.edu.pl

Objętość: 10,14 ark. wyd. (1 ark. wyd. = 40 tys. znaków typograficznych)

*Panu Profesorowi Jackowi Pawłowskiemu
z okazji jubileuszu*

Spis treści

Wstęp	7
1. Główne podstawy i granice eksploracji	13
1.1. Bezpieczeństwo i zagrożenia	14
1.2. Sytuacje kryzysowe i kryzysy	33
1.3. Problemy decyzyjne	46
2. Determinanty zarządzania w sytuacjach kryzysowych	55
2.1. Systemy społeczno-ekonomiczne	55
2.2. Człowiek w sytuacjach kryzysowych	58
2.3. Reguły podejmowania decyzji	78
2.4. Relacje między sytuacją kryzysową i kryzysem a zarządzaniem ...	88
3. Podmiotowość decydenta	97
3.1. Racjonalizacja postępowania	99
3.2. Ryzyko podjętej decyzji	105
3.3. Subiektywizm ocen podmiotu decydującego	113
3.4. Kryteria wyboru w warunkach niepewności	114
4. Problemy identyfikowane w sytuacjach kryzysowych	127
4.1. Myślenie a przedmiot zainteresowań człowieka	128
4.2. Typologia problemu	132
4.3. Specyfika problemów kryzysowych	135
5. Podstawowe metody podejmowania decyzji w sytuacjach kryzysowych	143
5.1. Podstawy wyboru metody	145
5.2. Modelowanie	154
5.3. Metoda analizy matematycznej	158
5.4. Gry decyzyjne	166

Zakończenie	179
Bibliografia	183
Opracowania zwarte:	183
Artykuły:	187
Słowniki i encyklopedie:	187
Inne:	188

Wstęp

W epoce społecznych zmian i kryzysów współczesna rzeczywistość coraz bardziej się komplikuje. Warunki życia wymagają od człowieka wielu życiowych wyborów pozwalających otworzyć możliwości dla siebie i jednocześnie zapewnić bezpieczeństwo innym ludziom. W miarę rozwoju cywilizacji, m.in. przez rozwój technologii, społeczeństwo starało się zmniejszyć stopień ryzyka w procesach roboczych, ale całkowicie wyeliminować go nie sposób. Wiedza pozwala człowiekowi przyjąć racjonalne rozwiązania w sytuacjach kryzysowych (awaryjnych) z dopuszczalnym poziomem ryzyka. Główną przyczyną sytuacji kryzysowych (awaryjnych), jak wykazuje większość analiz, jest jednak sam człowiek.

Oczywiście, pojawienie się kryzysów wywołuje potrzebę efektywnego zarządzania w warunkach jego zaistnienia. To nie tylko oczekiwanie ludzi określanych mianem „praktyków”, lecz również tendencje rozwoju nauki zarządzania wskazują na konieczność opracowania koncepcji zarządzania w sytuacjach kryzysowych. Jej założeniami są pojęcia cyklicznego rozwoju, kierowanych podmiotów, oszczędność zasobów, efektywna motywacja, ekonomia czasu, wspólnota społeczna i wiele innych.

Obiektywnie kryzys charakteryzuje mnóstwo wzajemnie związanych epizodów podnoszących złożoność i ryzyko zarządzania. Możliwe jest przy tym oddalenie kryzysu i jego profilaktyka, stabilizacja kryzysu, przechodzenie jednego w inny, wyjście z kryzysu, które nie wyklucza jego pojawienia się natychmiast lub w trudnej do przewidzenia przyszłości. Nie tylko zjawiska ekonomiczne mogą być przyczyną kryzysu, lecz również przyroda może tworzyć sytuacje kryzysowe.

Powstanie kryzysu wyjaśnia się nie tym, jakimi pojęciami operujemy, a realnymi tendencjami rozwoju społeczeństw; ogólnie rzecz biorąc, potrzebami ich cyklicznej rekonstrukcji. Głębokość i charakter kryzysu zależą natomiast od zarządzania, tj. możliwości rozwiązywania problemów, przewidywania i niwelowania kryzysu, wykorzystania ich dla dobra rozwoju.

Wiadomo, że podstawową potrzebą współczesnego zarządzania i głównym czynnikiem jego efektywności jest profesjonalizm, który z kolei definiuje się jako przygotowanie specjalistów zdolnych przewidywać, w porę rozpoznawać i z powodzeniem rozwiązywać wszystkie pojawiające się

niekorzystne sytuacje. Oto dlaczego w procesie przygotowania menedżerów powstała potrzeba nauczania podejmowania decyzji w sytuacjach kryzysowych.

W istniejących pracach z zakresu zarządzania kryzysowego prezentuje się różne podejścia, pomijając aspekty społeczne, polityczne, psychologiczne, organizacyjne, zarządcze (kierownicze) i inne. W prezentowanej monografii podjęto próbę przedstawienia zarządzania kryzysowego przez pryzmat podejmowania decyzji w sytuacjach kryzysowych, uwzględniając cały kompleks jego problemów związanych z państwem, ekonomią, produkcją, organizacją, człowiekiem, biorąc przy tym pod uwagę nie tylko możliwe skale kryzysu, lecz również jego różne formy, przyczyny i skutki.

W monografii przedstawione zostały podstawowe teorie i podejścia oraz zasady podejmowania decyzji kierowniczych zarówno w społecznych i komercyjnych organizacjach, jak i w organizacjach systemu zarządzania państwem. Przedstawione metody podejmowania decyzji rozpatrywane są z pozycji — dobieranych w zależności od sytuacji — różnych kryteriów efektywności: ekonomicznej, socjologicznej i psychologicznej. Przedstawiono wiele metod podejmowania decyzji, zarządzania ryzykiem i właściwości podejmowania decyzji w warunkach nieokreśloności. Dużo uwagi poświęcono również procedurom i technikom kontroli realizacji podejmowanych decyzji.

W literaturze teorii problemu mało miejsca poświęca się podejmowaniu decyzji w sytuacjach kryzysowych — sposobom (metodom) rozwiązywania problemów przygotowania i prowadzenia działań w warunkach kryzysu. Przeprowadzone badania wskazują, że obecnie pokaźny dorobek teoretyczny z zakresu metod rozwiązywania problemów wypracowały przede wszystkim psychologia, nauka o organizacji i zarządzaniu, inżynieria systemów i ekonomia. Przez wiele lat badań nad podejmowaniem decyzji nauki te wykształciły trzy główne podejścia metodologiczne: normatywne, behawioralne i systemowe. Na jednym końcu znajduje się matematyczna szkoła procesu decyzyjnego, która poszukuje racjonalnych decyzji w ich formalnym modelowaniu (optymalizacja, symulacja); na drugim — psychologiczna teoria decyzji, próbująca szukać racjonalności w procesach, które rządzą podejmowaniem decyzji przez człowieka, rozważanych w kategoriach socjopsychicznych.

Literaturę przedmiotu można podzielić na dwie podgrupy. Pierwsza, którą nazwać można normatywną, opisuje zakres przedsięwzięć organizacyjno-wykonawczych. Do tego działu zaliczono regulaminy, instrukcje, plany i procedury zarządzania kryzysowego. Literatura ta pozwala

poznać zakres przedsięwzięć organizacyjno-wykonawczych procesu zarządzania kryzysowego oraz umożliwia analizę doktrynalnych ujęć sposobów jego doskonalenia.

Drugą podgrupę literatury przedmiotu stanowią opracowania, w których opisywane są problemy metodyki szkolenia z zakresu zarządzania kryzysowego. Do tej podgrupy zaliczono podręczniki akademickie oraz literaturę dotyczącą problemów wspomagania komputerowego procesów kierowania.

Literatura przedmiotu pozwala poznać stronę praktyczną przedsięwzięć organizacyjno-wykonawczych procesu zarządzania w sytuacjach kryzysowych oraz trendy światowe w dziedzinie komputerowego wspomagania procesów decyzyjnych. Wprzęgnięcie techniki komputerowej do procesu decyzyjnego spowodowało konieczność przewartościowania dotychczasowego stosunku (często negatywnego) do wielu metod decyzyjnych. Racjonalne metody podejmowania decyzji, szczególnie wspierane techniką komputerową, umożliwiają analizę większej ilości informacji (*Big Data*), a także wzbogacają ich zasób o nowe, dodatkowe relacje porządkujące lub skojarzeniowe. Usprawniają one tym samym i przyspieszają przetwarzanie, a dzięki temu ułatwiają decydentowi aktywne operowanie dostępnymi informacjami. Wzbogacają ponadto zasób reguł przetwarzających informacje w kompleksowe programy działania.

Literatura metodologii badań naukowych umożliwiła dogłębne poznanie struktury procedury badawczej oraz metod, dzięki którym można rozwiązać wyznaczony zakres problemów badawczych. Do działu tego należy zaliczyć pozycje zawierające obszerny opis metod badań naukowych i sposobów podejścia do rozpatrywanych problemów badawczych.

Literaturę pomocniczą stanowiły głównie wydania encyklopedyczne, słowniki, artykuły zamieszczone w periodykach, na łamach których publikowane są prace z zakresu kierowania bezpieczeństwem. Mimo niejednokrotnie uogólnionych oraz nie zawsze wystarczająco naukowo uzasadnionych zgłaszanych tam też, traktujących badaną problematykę wybiórczo lub skrótowo, literatura pomocnicza była niezbędna w rozwiązaniu niektórych problemów cząstkowych.

Wyniki badań ujęto w pięciu częściach, opatrzonych wstępem i zakończeniem.

Pierwsza część pracy jest podstawą stanowiącą wprowadzenie do kolejnych rozważań. Dokonano w niej przeglądu interpretacji i klasyfikacji pojęć: bezpieczeństwo, zagrożenie, sytuacja kryzysowa i kryzys. W tej części pracy odniesiono się również do zagadnień problemów decyzyjnych.

W drugiej części wyjaśniono przyjęte znaczenie pojęcia „zarządzanie”, starając się znaleźć cechy charakterystyczne odróżniające ten termin od innych form kierowania ludźmi. Za jedno z zasadniczych kryteriów odróżniających zarządzanie od administrowania, rządzenia czy dowodzenia uznano otoczenie, w jakim te formy kierowania występują. Zarządzanie występuje w otoczeniu systemów ekonomiczno-przemysłowych, których podstawowym źródłem jest własność zasobów podmiotu decyzyjnego. Znaczący to, że kierowanie w systemach społeczno-ekonomicznych przyjmuje formę zarządzania. Różnorodność ujęć zarządzania pozwala na tę formę kierowania spojrzeć z różnych punktów. Za najbardziej właściwe dla potrzeb pracy uznano ujęcie podmiotowe. Definiując w tym ujęciu zarządzanie, uznano, że elementem decydującym o jego jakości jest podmiot decyzyjny i proces podejmowania decyzji.

Trzecia część dotyczy nieokreśloności podmiotu decyzyjnego. Źródłem tej nieokreśloności należy poszukiwać zarówno w samym podmiocie podejmującym decyzje, jak i w otoczeniu, którego te decyzje dotyczą. W tej części przedstawiono szereg wskazówek pozwalających tę nieokreśloność zmniejszyć. Został w niej opisany wpływ podmiotowości człowieka na jakość procesu podejmowania decyzji i przedstawione sugestie odnośnie do racjonalizowania kompetencji decydenta. Zostało tu sprecyzowane również, jakie elementy na te kompetencje się składają. Odwołano się przy tym do doświadczeń (intuicji) decydenta ujętych w formę prawdopodobieństwa warunkowego jako miary podejmowanych decyzji. Badaniem objęto również ryzyko wynikające z wspomnianych wyżej nieokreśloności oraz zależności ryzyka od posiadanych informacji. W zakończeniu tej części zostały przedstawione kryteria decyzyjne pozwalające na racjonalne podejmowanie decyzji w warunkach niepewności (sytuacji kryzysowych).

Treścią czwartej części jest „problem” jako przedmiot procesu podejmowania decyzji. Przedstawiono wykładnię problemu, identyfikację jego struktury i jego cechy charakterystyczne. Przyjęto, że nie wszystkie trudności występujące w sytuacjach kryzysowych są problemami. Rezultaty badań w formie wielopłaszczyznowej systematyzacji problemów występujących w ramach sytuacji kryzysowych oraz specyfikacja najistotniejszych cech zamykają ten fragment pracy.

Piąta część jest swoistym przeglądem metod podejmowania decyzji pozwalających rozwiązywać specyficzne problemy występujące w sytuacjach kryzysowych. Uznano, że modelowanie matematyczne może stanowić narzędzie pozwalające na zmniejszenie nieokreśloności otoczenia zarządzania w sytuacjach kryzysowych, a tym samym przyczynić się do

podejmowania racjonalnych decyzji. Sytuacje kryzysowe jako przedmiot symulacji komputerowej stanowią coraz większe ułatwienie dla generowania różnorodnych wariantów działania. W części tej przedstawiono metodę pozwalającą porównywać warianty rozwiązań i dokonywać racjonalnego wyboru na podstawie przyjętych kryteriów. Badaniami zostały objęte również gry decyzyjne jako metoda dokonywania wyboru sposobu znajdowania istoty kryzysów.

Monografia stanowi zamknięty wykład na temat rezultatów badawczych dotyczących podejmowania decyzji w sytuacjach kryzysowych.

1. Główne podstawy i granice eksploracji

Zmieniające się środowisko bezpieczeństwa, jego dynamika i intensywność powoduje zmiany w postrzeganiu pojęć takich jak: bezpieczeństwo, zagrożenie, kryzys, sytuacja kryzysowa czy zarządzanie kryzysowe. Postrzeganie tych pojęć zmienia się ponadto wraz z cywilizacyjnym rozwojem ludzkości. W literaturze przedmiotu wiele jest poglądów, propozycji i pomysłów dotyczących tego aparatu pojęciowego, a ich ilość nawet się zwiększa. Pojęcia te definiowane są na wiele sposobów, a niekiedy nadużywane. Dlatego też celowe wydaje się podjęcie próby analizy poglądów w kontekście rozważań dotyczących podejmowania decyzji w sytuacjach kryzysowych.

Pojęcie „bezpieczeństwo” w literaturze przedmiotu nie jest jednoznacznie zdefiniowane. Nie ma jednej, spójnej i powszechnie akceptowanej definicji. Jest pojęciem pojemnym, wieloznacznym, charakteryzującym się interdyscyplinarnością. Bezpieczeństwo jest wartością niezbędną w życiu i funkcjonowaniu jednostek, społeczności, a nawet ludzkości. Pomimo pozytywnych zmian i ogromnego postępu w wielu dziedzinach funkcjonowania człowieka bezpieczeństwo od wieków pozostaje jego podstawową potrzebą. Bezpieczeństwo obejmuje zaspokojenie takich uniwersalnych potrzeb człowieka, jak: przetrwanie, istnienie, tożsamość, niezależność, stabilność, spokój, posiadanie czy pewność funkcjonowania i rozwoju. Brak zaspokojenia powyższych potrzeb budzi natomiast niepokój, niepewność, lęk, obawy, czyli zagrożenie poczucia bezpieczeństwa. Tak więc bezpieczeństwo jest bezpośrednio związane z zagrożeniem i należy podkreślić, że pojęcia te są najczęściej używane w rozważaniach o szeroko pojętym bezpieczeństwie.

Zagrożenie jest antonimem bezpieczeństwa. Pojęcie to określa sytuację niebezpieczną dla otoczenia, sytuację mającą negatywny wpływ na funkcjonowanie podmiotu, którym mogą być: pojedynczy człowiek, grupy społeczne, narody, mogą być miasta, regiony, państwa, ale również mogą być urzędy, budowle czy środowisko. Nierozpoznane na czas zagrożenia mogą skutkować powstaniem sytuacji kryzysowej wpływającej negatywnie na poziom bezpieczeństwa ludzi, mienia lub środowiska. Konsekwentnie mogą zatem prowadzić do utraty wartości takich jak: szczęście, zdrowie, życie, wolność czy dobra materialne, dlatego niezwykle istotna jest terminowa identyfikacja zagrożeń. Zidentyfikowanie zagrożenia jest zazwyczaj podstawowym

warunkiem rozpoczęcia procesu podejmowania decyzji, czyli wyboru określonej opcji postępowania mającej na celu rozwiązanie sytuacji kryzysowej.

Sytuacje kryzysowe z ich kulminacją w postaci kryzysu mogą być wywołane przez zagrożenia będące efektem niekontrolowanego działania sił przyrody, rozwoju cywilizacyjnego czy zagrożeń polityczno-militarnych. Każda sytuacja kryzysowa jest konsekwencją zagrożeń, które są podstawą do prowadzenia analiz i ocen służących do projektowania i budowy rozwiązań przeciwdziałających tym zagrożeniom. Sytuacja kryzysowa zawsze stanowi swoiste wyzwanie do podjęcia kroków zaradczych w sytuacji, która stanowi naruszenie podstawowych, powszechnie uznawanych za wartości ochrony i obrony wartości i interesów danego podmiotu. Właśnie realizacji tego wyzwania, w celu przeciwdziałania zagrożeniom i ich skutkom, służy zarządzanie kryzysowe. Ustawowo jest ono definiowane jako działalność organów administracji publicznej polegająca na zapobieganiu sytuacjom kryzysowym, przygotowaniu do przejmowania nad nimi kontroli w drodze zaplanowanych działań, reagowaniu w przypadku wystąpienia sytuacji kryzysowych, usuwaniu ich skutków oraz odtwarzaniu zasobów i infrastruktury krytycznej. Jego istotą jest określenie celu działania, realizacja działań zapobiegawczych, zaplanowanie użycia sił i środków dla osiągnięcia celu działania, a ponadto kierowanie tymi siłami i środkami podczas osiągnięcia określonego celu oraz kontrola realizacji podjętej decyzji.

Ważnym elementem zarządzania kryzysowego jest podejmowanie decyzji w sytuacjach kryzysowych, polegające na wyborze optymalnego rozwiązania zapewniającego skuteczne wykorzystanie sił i środków w celu zapewnienia bezpieczeństwa.

Uwzględniając powyższe okoliczności, uznano, że wszelkie rozważania dotyczące podejmowania decyzji w sytuacjach kryzysowych możliwe są wyłącznie po dokonaniu charakterystyki takich pojęć jak: bezpieczeństwo, zagrożenie, kryzys i wspomniana wyżej sytuacja kryzysowa, co zrealizowano w kolejnych rozdziałach niniejszej części opracowania.

1.1. Bezpieczeństwo i zagrożenia

Pojęcie „bezpieczeństwo” znane jest ludzkości od tysięcy lat. Bezpieczeństwo zajmuje znaczącą pozycję wśród tzw. dóbr uniwersalnych, obok takich pojęć jak: dobro, prawda, sprawiedliwość. Abraham H. Maslow uplasował bezpieczeństwo na drugim miejscu w piramidzie potrzeb, którą tworzy pięć podstawowych grup. W porządku hierarchicznym są to potrzeby:

fizjologiczne, bezpieczeństwa, przynależności, uznania, samorealizacji¹. Bezpieczeństwo jest potrzebą podmiotową, to znaczy, że może dotyczyć różnego rodzaju podmiotów, począwszy od jednostek, po wielkie grupy społeczne, włączając w to systemy społeczne, struktury organizacyjne (instytucje) reprezentujące pojedynczych ludzi i różne grupy społeczne (państwa, społeczeństwa, narody, system międzynarodowy)².

Pojęcie „bezpieczeństwo” wywodzi się z łacińskiego określenia *sine cura* lub *securitas* — ‘bez pieczy’³. Zgodnie z definicją ze *Słownika języka polskiego*, bezpieczeństwo to ‘stan niezagrożenia, spokoju, pewności’⁴. Najczęściej bezpieczeństwo definiowane jest jako stan i proces. Bezpieczeństwo w tym znaczeniu odnosi się do stanu niezagrożenia, a także do wolności od zagrożeń, strachu i agresji. Natomiast bezpieczeństwo jako proces odnosi się do jego organizacji podlegających dynamicznym zmianom. Oznacza więc ciągłą działalność jednostek, społeczności lokalnych, państw i organizacji międzynarodowych⁵.

Definicje leksykalne utożsamiają bezpieczeństwo z brakiem zagrożenia, poczuciem pewności i wolnością od niebezpieczeństw⁶. Leksykalne podejście do pojęcia bezpieczeństwa jest bardzo rozpowszechnione. Jego popularność wynika z prostoty konstrukcji. Oparcie się na przeczeniu (nieobecność, brak zagrożenia) oraz eksponowanie samego zagrożenia nie jest w stanie przesłonić zasadniczych mankamentów, które sprowadzają się do zarzutów redukcyjności, jednostronności i powierzchowności. W ujęciu tym unika się zmierzenia z bezpieczeństwem jako zagadnieniem odrębnym, analizowanym samodzielnie, traktującym zagrożenie jako element odrębny i ważny⁷.

¹ P. Bączek, *Zagrożenia informacyjne a bezpieczeństwo państwa polskiego*, Toruń 2006, s. 12.

² R. Zięba, *O tożsamości nauk o bezpieczeństwie*, „Zeszyty Naukowe AON” 2012, nr 1 (86), s. 7, 8.

³ T. Berliński, *Różnorodność postrzegania zagrożeń* [w:] P. Tyrała (red.), *Zarządzanie bezpieczeństwem. Międzynarodowa Konferencja Naukowa. Kraków 11–13 maja 2000 r.*, Kraków 2000, s. 63.

⁴ M. Szymczak (red. nauk.), *Słownik języka polskiego*, t. 1, Warszawa 1978, s. 147.

⁵ J. Sadowski, *Bezpieczeństwo — zarys genezy i wybrane problemy* [w:] M. Trombski, B. Kosowski (red. nauk.), *Współczesny wymiar bezpieczeństwa w aspekcie zmienności zagrożeń. Ratownictwo 2011*, Katowice 2012, s. 17.

⁶ J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Warszawa 1996, s. 15.

⁷ M. Brzeziński, *Kategoria bezpieczeństwa* [w:] S. Sulowski, M. Brzeziński (red.), *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 2009, s. 23.

Według Ryszarda Zięby w ogólnym znaczeniu bezpieczeństwo określa się natomiast jako „pewność istnienia i przetrwania, stanu posiadania oraz funkcjonowania i rozwoju podmiotu. Pewność jest wynikiem nie tylko braku zagrożeń (ich niewystępowania lub eliminowania), ale powstaje także wskutek kreatywnej działalności danego podmiotu i jest zmienna w czasie, czyli ma naturę procesu społecznego”⁸.

Jak podkreśla Witold Pokruszyński, bezpieczeństwo to „ciągła działalność jednostek, społeczności lokalnych, państw czy organizacji międzynarodowych w tworzeniu pożądanego stanu bezpieczeństwa”⁹.

Natomiast wg Justyny Zając bezpieczeństwo w ujęciu ogólnym to „pewność istnienia i przetrwania, posiadania oraz funkcjonowania i rozwoju podmiotu. Jest wynikiem braku zagrożeń i właściwej ich percepcji, powstaje też wskutek kreatywnej działalności danego podmiotu. Jest procesem społecznym zmiennym w czasie”¹⁰.

Stanisław Koziej zaś, wyjaśniając istotę bezpieczeństwa, zwraca uwagę na dynamizm tego zjawiska i aktywność, która zmierza do zapewnienia przetrwania, rozwoju i swobody realizacji interesów w danych uwarunkowaniach przez wykorzystywanie szans, podejmowanie wyzwań, redukcję ryzyka oraz przeciwdziałanie wszelkiego rodzaju zagrożeniom dla podmiotu i jego interesów. Zdaniem S. Kozieja, bezpieczeństwo przejawia się we wszystkich dziedzinach aktywności podmiotu, a jego brak wywołuje niepokój i poczucie zagrożenia. Bezpieczeństwo obejmuje zaspokojenie następujących potrzeb: istnienie, przetrwanie, całość, tożsamość, niezależność, spokój, posiadanie, pewność rozwoju¹¹.

Zakres pojęcia bezpieczeństwo rozszerzał się w miarę postępu cywilizacyjnego, który przyniósł nieznane wcześniej zagrożenia oraz metody ich eliminacji. W przeszłości zagadnienie bezpieczeństwa wiązano przede wszystkim ze sferą militarną i wojskową, lecz współcześnie oprócz nich na poczucie bezpieczeństwa wpływają czynniki o charakterze ekonomicznym, ekologicznym, politycznym, demograficznym itp., które powodują

⁸ R. Zięba, *O tożsamości nauk o bezpieczeństwie*, „Zeszyty Naukowe AON” 2012, nr 1 (86), s. 8.

⁹ W. Pokruszyński, *Bezpieczeństwo narodowe u progu XXI wieku*, „Zeszyty Naukowe AON” 2008, nr 1 (70), s. 24.

¹⁰ J. Zając, *Bezpieczeństwo państwa* [w:] K. Wojtaszczyk, A. Materska-Sosnowska (red.), *Bezpieczeństwo państwa. Wybrane problemy*, Warszawa 2009, s. 18.

¹¹ S. Koziej, *Między piekłem a rajem. Szare bezpieczeństwo na progu XXI wieku*, Toruń 2006, s. 7.

nowe rodzaje zagrożeń dla bezpieczeństwa¹². Współczesne pojęcie bezpieczeństwa ma szerszy wymiar aniżeli w przeszłości; obejmuje wszystkie dziedziny życia, gdzie może wystąpić zagrożenie, i jest wieloaspektowe. Obejmuje aspekty polityczne, wojskowe, czynniki gospodarcze i technologiczne, ekologiczne, społeczne i humanitarne. Do jego zakresu włącza się również zachowanie narodowej tożsamości oraz eksponowanie „ludzkiego wymiaru” bezpieczeństwa, czyli poszanowania podstawowych praw i swobód obywatelskich. Wiele spraw, które w przeszłości kwalifikowano do wewnętrznych kompetencji państwa, staje się przedmiotem uregulowań ponadnarodowych¹³.

Rozszerzanie się pojęcia bezpieczeństwa spowodowało wyodrębnienie wielu jego rodzajów. W literaturze problemu można znaleźć różne podziały kryteriów bezpieczeństwa, jednakże są one stosunkowo podobne.

W *Słowniku terminów z zakresu psychologii dowodzenia i zarządzania* wyróżniono następujący podział bezpieczeństwa, ze względu na¹⁴:

- obszar, jakie ono obejmuje — bezpieczeństwo: globalne, międzynarodowe, regionalne, narodowe,
- stosunek do obszaru państwa — bezpieczeństwo: zewnętrzne, wewnętrzne,
- dziedzinę, w jakiej występuje — bezpieczeństwo: militarne, polityczne, energetyczne, ekologiczne, informatyczne, społeczne, kulturowe, fizyczne, socjalne, strukturalne, personalne.

Ryszard Zięba wyodrębnił pięć kryteriów analitycznych bezpieczeństwa¹⁵:

- podmiotowe: bezpieczeństwo narodowe i bezpieczeństwo międzynarodowe,
- przedmiotowe: bezpieczeństwo polityczne, wojskowe, gospodarcze, społeczne, kulturowe, ideologiczne, ekologiczne, informacyjne,
- przestrzenne: bezpieczeństwo personalne osób, lokalne (państwowo-narodowe), subregionalne, regionalne (koalicyjne), ponadregionalne i globalne (uniwersalne),
- czas: stan bezpieczeństwa i proces bezpieczeństwa,

¹² A. Wawrzusiszyn, *Teoretyczne aspekty bezpieczeństwa* [w:] *Studia i materiały*, Kętrzyn 2009, s. 51.

¹³ W. Fehler (red. nauk.), *Współczesne bezpieczeństwo*, Toruń 2003, s. 21.

¹⁴ J. Borkowski i in., *Słownik terminów z zakresu psychologii dowodzenia i zarządzania*, Warszawa 2000, s. 17.

¹⁵ R. Zięba, *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego. Koncepcje — struktury — funkcjonowanie*, Warszawa 1999, s. 30–32.

— sposób organizowania: indywidualne (unilateralne) — hegemonizm mocarstwowy, izolacjonizm, neutralność, niezaangażowanie, sojusze (system blokowy), system bezpieczeństwa kooperacyjnego, system bezpieczeństwa zbiorowego.

Podobny podział proponuje Bolesław Balcerowicz, który bezpieczeństwo postrzega w aspektach wewnętrznym i zewnętrznym oraz proponuje jego podział według kryteriów¹⁶:

- podmiotowego: narodowe i międzynarodowe,
- przedmiotowego: polityczne, wojskowe, gospodarcze, społeczne, kulturowe i ekologiczne,
- przestrzennego: lokalne, regionalne, globalne,
- czasu: stan bezpieczeństwa i procesy bezpieczeństwa,
- sposobu organizowania: unilateralne — indywidualne (hegemonizm, izolacjonizm, neutralność, niezaangażowanie) i multilateralne (sojusze, bezpieczeństwo zbiorowe i kooperacyjne).

Również Eugeniusz Nowak proponuje typologię bezpieczeństwa ze względu na następujące postrzeganie jego podstawowych wymiarów¹⁷:

- podmiotowego (może być: jednostkowe, narodowe, międzynarodowe, globalne),
- przedmiotowego (obejmuje: wartości, środki i narzędzia, aktywność państwową),
- procesualnego (kształtują je: polityka, różne strategie, współzależności),
- strukturalno-realizacyjnego (są nimi: organizacje, instytucje, działania).

Wśród powyżej przedstawionych podziałów podstawowymi kryteriami wydają się kryteria podmiotowe i przedmiotowe. Kryteria przestrzenne, czasu oraz sposobu organizowania uzupełniają natomiast kryteria podstawowe.

Zgodnie z kryterium podmiotowym, bezpieczeństwo istnieje w wymiarze wewnętrznym i zewnętrznym. Wewnętrzny obszar bezpieczeństwa dotyczy zapewnienia stabilności w obrębie konkretnego podmiotu, np. wewnątrz państwa. Analogicznie bezpieczeństwo zewnętrzne należy rozumieć jako kształtowanie warunków odpowiednich do utrzymania stabilności na zewnątrz danego podmiotu. W wypadku państwa może przyjmować postać przeciwdziałania zagrożeniom powstającym poza

¹⁶ B. Balcerowicz, *Bezpieczeństwo polityczne Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2000, s. 6.

¹⁷ E. Nowak (red.), *Zarządzanie kryzysowe w sytuacjach zagrożeń niemilitarnych*, Warszawa 2007, s. 4.

jego granicami. Oba aspekty: wewnętrzny i zewnętrzny, tworzą ogólny stan bezpieczeństwa konkretnego podmiotu. Zgodnie z kryterium podmiotowym, bezpieczeństwo można podzielić także na narodowe i międzynarodowe¹⁸.

Bezpieczeństwo narodowe według R. Zięby to przede wszystkim zdolność zarówno państwa, jak i narodu oraz społeczeństwa do zagwarantowania przetrwania, spójności terytorialnej, suwerenności, wewnętrznej stabilności i utrzymania jakości życia obywateli. Zapewnienie zdolności przetrwania kształtowane jest przez podejmowanie działań negatywnych i pozytywnych. Działaniem negatywnym jest przede wszystkim eliminacja zagrożeń o charakterze zewnętrznym i wewnętrznym, zaś działania pozytywne mają zapewnić przetrwanie, tożsamość, funkcjonowanie swobód rozwojowych państwa i narodu¹⁹. Waldemar Kitler podkreśla natomiast, że bezpieczeństwo narodowe stanowi wartość nadrzędną pośród innych celów państwa i dotyczy celów decydujących o jego trwałości, dobrobycie narodowym i jego rozwoju, tożsamości narodowej i poczuciu pewności bezpieczeństwa, przetrwania, wartości niemających bezpośredniego wpływu na losy państwa i narodu jako całości. Zapewnia ponadto bezpieczeństwo państwa jako instytucji politycznej (suwerenność, integralność, nienaruszalność granic), ochronę społeczeństwa, jego dóbr i środowiska, przeciwstawienie się wyzwaniom i zagrożeniom wartości, celów i interesów narodowych. Jednocześnie zapewnia tworzenie warunków do funkcjonowania państwa na arenie międzynarodowej oraz wewnętrznej i realizacji celów narodowych²⁰. Bezpieczeństwo narodowe jest również utożsamiane z bezpieczeństwem surowcowo-energetycznym, ekologicznym, demograficznym czy problematyką poszanowania praw i swobód obywatelskich.

Bezpieczeństwo międzynarodowe to pojęcie z zakresu teorii stosunków międzynarodowych charakteryzujące bezpieczeństwo całej zbiorowości państw oraz system międzynarodowy, w jakim państwa te występują. Na bezpieczeństwo międzynarodowe, oprócz sumy bezpieczeństwa pojedynczych państw, składają się też warunki, normy i mechanizmy międzynarodowe. Swym zakresem obejmuje ono także cele i wartości wspólne dla całego systemu międzynarodowego, tj. stabilność, pokój, równowagę

¹⁸ R. Zięba, *Pojęcie i istota bezpieczeństwa*, Warszawa 1999, s. 49, 50.

¹⁹ Tamże.

²⁰ W. Kitler, *Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie, uwarunkowania, system*, Warszawa 2011, s. 27–28.